

Kotisivu Internetissä – sananvapauden ongelma?*

Timo Kuronen

1 Ongelmanasettelu

Elokuun alussa 1995 tuli voimaan pitkään valmisteltu perusoikeus-uudistus. Se sisältää uuden ja aikaisempaa yksityiskohtaisemman sananvapaussäännöksen. Uuden hallitusmuodon 10 §:n mukaan:

Jokaisella on sananvapaus. Sananvapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä. Tarkempia säännöksiä sananvapauden käyttämisestä annetaan lailla. Lailla voidaan säätää kuvaohjelmia koskevia lasten suojelemiseksi välttämättömiä rajoituksia.

Viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ja muut tallenteet ovat julkisia, jollei niiden julkisuutta ole välttämättömien syiden vuoksi lailla erikseen rajoitettu. Jokaisella on oikeus saada tieto julkisesta asiakirjasta ja tallenteesta.

Hallitusmuodon uusitut säännökset merkitsevät selvää parannusta sekä sananvapauteen että asiakirjajulkisuuteen. Lisääntyvien vapauksien tarkempi aste ja luonne ovat kuitenkin vielä pitkälti avoin kysymys. Työn alla olevat sananvapauslaki ja julkisuuslaki ovat tässä suhteessa avainasemassa. Erityisen mielenkiintoista tulee olemaan lakien suhtautuminen tietoverkkoihin.

Tässä artikkelissa tarkastellaan Internet-verkon niin sanottujen kotisivujen mahdollisia sananvapausongelmia. Tarkasteltava esimerkitilanne on seuraavan kaltainen: Oletetaan, että työnantaja kehottaa työntekijää laatimaan henkilökohtaisen kotisivun asianomaisen

*Julkaistu *Oikeus* -aikakauskirjassa 26(1), 1997.

laitoksen tai yrityksen WWW-palvelimeen. Työnantaja on laatinut yleisohjeet kotisivujen ulkoasusta ja sisällöstä. Sivuille tulevat tekstit ovat ohjeen mukaan pääsääntöisesti työntekijöiden omalla vastuulla ja eikä niihin yleensä kiinnitetä sen kummempaa huomiota. Jos työnantaja kuitenkin esittää vaatimuksen, että tietyn kaltaiset tekstit on poistettava, merkitseekö työnantajan vaatimus tällöin sananvapauden loukkausta.

2 Sananvapaus eri viestintävälineissä

Hallitusmuodon mukaan sananvapauteen sisältyy siis ”oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä”. Hätäisesti luettuna säännös näyttäisi antavan hyvinkin väljät puitteet tietojen julkistamiselle ja vastaanottamiselle. Tarkemmin luettuna lause sanoo kuitenkin vain sen, että siinä luetellut oikeudet ovat käytettävissä *kenenkään ennakolta estämättä*. Hallitusmuoto siis kieltää tällä yleissäännöksellä ennakkosensuurin mutta ei muulta osin sano sananvapaudesta juuri mitään. Momentin ensimmäinen lause: ”Jokaisella on sananvapaus”, jää siten suurelta osin ilmaan. Lähes ainoa, sitä keskeisellä tavalla koskeva täsmennys, on tuo maininta ennakolta estämisestä.

Sananvapaus, siinä tavallisen kansalaisen ymmärtämässä merkityksessä, että mielipiteensä saisi ilmaisemisen ja julkistamisen ohella myös julkaistua, on ongelmallinen. Suomessa kuten muissakin maissa sananvapaus on lähes täysin riippuvainen viestintävälineistä. Ari Heinonen sanookin, että *kansalaisen kommunikatiivinen valta* on luonteeltaan *edustuksellista* vähän samaan tapaan kuin yhteiskunnallinen valta. ”Sananvapauden osalta kansalaisten edustajia ovat journalistisen ammatin harjoittajat, toimittajat.” (Heinonen 1996, 225). Kansalaiset eivät kuitenkaan pääse millään tavalla vaikuttamaan toimittajien valintaan, eivätkä toimittajat läheskään aina ole kansalaisten puolella.

Käytännössä tilanne lienee sellainen, että suurin osa kansalaisista ei saa mielipiteitään julkisuuteen minkään viestintävälineen kautta muuten kuin maksettuina ilmoituksina. Tällä on suuri periaatteellinen merkitys, vaikka menetys julkisen keskustelun kannalta ei välttämättä olisikaan ratkaiseva. Oleellista sanottavaa merkittävistä yhteiskunnallisista epäkohdista löytyy yleensä varsin vähän. Pelkkä

vallanpitäjien silmitön haukkuminen ei keskustelun tasoa kohota. Suomalaisten suhtautuminen auktoriteetteihin on edelleenkin hyvin ongelmallista. Kuten Tuija Pulkkinen on todennut, tämän tunneperäisen suhtautumisen taustalla on pitkä ja monivaiheinen alistamisen ja alistumisen historia (Pulkkinen 1996). Suomalaiset odottavat johtajiltaan kohtuuttomia ja petyttyään tuomitsevat täysin ja ilman lieventäviä asianhaaroja. Sitäkään sananvapautta, joka siis on, ei välttämättä osata käyttää.

Demokratian kehittymisen kannalta sananvapauden tosiasiallinen rajallisuus on ongelmallista. Vakavien yhteiskunnallisten epäkohtien korjaaminen edellyttää hyvin laajaa yhteisymmärrystä korjaamisen lähtökohdista ja menetelmistä. Ilman laajaa yhteisymmärrystä muutokset jäävät puolitiehen etujärjestöjen kyseenalaisina kompromisseina. Esimerkiksi työttömyyden merkittävä vähentäminen vaatisi niin suuria muutoksia yhteiskunnan toimintatapaan, että niiden toteuttaminen ilman laajojen kansalaispiirien hyväksyntää on mahdotonta. Nykyisen kaltainen demokratia ei tähän pysty. Kansalaiset eivät saa tarpeeksi tietoja käsittelyssä olevista asioista, eivät ole tietojen puutteen takia niistä aidosti kiinnostuneita eivätkä pysty mielekkäällä tavalla ottamaan osaa keskusteluun ja vaikuttamaan päätöksentekoon. Nykyisen kaltainen kilpaileva, eliittien hallitsema demokratia ei pysty ratkaisemaan suurimpia yhteiskunnallisia epäkohtia.

3 Tietoverkot kansalaiskeskustelun foorumina

Julkisessa keskustelussa tulisi päästä lähemmäs Habermasin määrittelemän ideaalisen keskustelutilanteen mukaista asetelmaa. Habermasin ajatuksena on, että kaikkien asianosaisten tulisi tavalla tai toisella voida osallistua keskusteluun, kaikilla tulisi olla käytettävissään riittävät tiedot käsiteltävistä asioista ja päätökset pitäisi tehdä pelkästään asiaperusteiden nojalla. Habermas on vuosien ajan pohtinut julkisuuden luonnetta ja yhteiskunnallisen toiminnan perusteita. Täsmällisimmin hän on määritellyt ideaalisen keskustelun periaatteet diskursiivista etiikkaa koskevissa kirjoituksissaan (Habermas 1992; Habermas 1995).

Habermasilaisittain ymmärretty ideaalinen keskustelutilanne on hyvin kaukana suomalaisen julkisuuden tosiasiallisesta luonteesta.

Tietysti voidaan sanoa, että kovin pitkälle menevä idealismi ei käytännössä ole edes mahdollinen. Päätöksiä on tehtävä jatkuvasti ja ulkoisten paineiden takia aikaa perusteellisiin keskusteluihin on usein hyvin vähän. Ideaalista keskustelutilannetta voidaan kuitenkin käyttää ajatuksellisena testausmenetelmänä julkisuutta kehitettäessä. Diskursiivisen etiikan ideat voivat antaa vihjeitä siitä suunnasta, johon kehitystä tulisi ohjata. Vähimmillään nykyistä tilannetta voidaan parantaa tiedonsaantia helpottamalla ja keskustelun kynnyistä madaltamalla. Internetin uusimmat palvelut ja erityisesti tässä käsiteltävä WWW voivat olla merkittäväksi avuksi. Askel vilkkaasta kansalaiskeskustelusta todelliseen päätöksentekoon on tietysti ratkaisevin ja samalla vaikein. Ilman laajaa keskustelua ja siihen liittyvää julkisuutta myöskään päätöksentekoon ei voi odottaa muutoksia. Edustuksellisessa demokratiassa saattaa kestää aikansa ennenkuin muutokset toteutuvat. Julkisuuden paine ja kansalaismielipiteen muuttuminen ovat kuitenkin kaiken muutoksen välttämätön lähtökohta.

Mitä Internetin palvelujen ja kehitteillä olevan lainsäädännön suhteisiin tulee, lähtökohtana ja tavoitteena on, että lait koskevat kaikkia viestintävälineitä. Tämä on ollut myös perustuslain sananvapautta ja asiakirjajulkisuutta koskevien lausumien muotoilun taustalla (Maninen 1996). Hallitusmuodon 10 §:n 1 momentin neutraalista muotoilusta on pääteltävissä, että sananvapaus koskee myös tietoverkkojen käyttöä ja erityisesti WWW:tä. Jokaisella on siis oikeus kenenkään ennakolta estämättä ilmaista ja julkistaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä myös WWW:n välityksellä. Jos kuitenkin tietojen julkistamisessa käytettävä WWW-palvelin on työnantajan omistamassa tietokoneessa, kuvaan saattaa tulla myös muita näkökohtia.

Tärkein Internetin luonnetta koskeva kysymys liittyy siihen, tarjoaako Internet sananvapauden mielessä jotain sellaista oleellisesti uutta, mitä mikään aikaisempi viestintäväline ei pysty tarjoamaan. Jos ja kun lähtökohtana on se, että sananvapautta koskevat säännökset soveltuvat yhtäläisesti sekä Internetiin että muihin viestintävälineisiin, tarjoaako Internet teknologisista tai toiminnallisista syistä jotain merkittävässä määrin uutta. Kysymys voidaan kärjistetyimmillään esittää vaikkapa seuraavasti: Olisiko Holokaust ollut vältettävissä, jos juutalaisilla olisi ollut käytössään Internetin kaltainen, maailmanlaajuinen viestintäväline 1930-luvulla?

Holokaustin osalta Internetin mahdollisuuksista voitaisiin esittää vain arvailuja. Muilta osin edellä esitettyihin kysymyksiin voidaan

vastata täsmällisemmin. Tietoverkoilla todella on joukko sellaisia ominaispiirteitä, joita millään aikaisemmalla viestintäteknikalla ei ole ollut, ja on hyvin tärkeää pystyä tunnistamaan nämä piirteet. Sananvapauden kannalta tärkeimmät piirteet ovat seuraavat: 1) julkistamiskynnys on entiseen verrattuna oleellisesti matalampi ja 2) tietojen levittäminen ja hakeminen on entiseen verrattuna oleellisesti helpompaa ja tehokkaampaa (Kuronen 1996). Näillä eduilla on myös kääntöpuolensa. Kun tietoverkoissa on helppo levittää mitä tahansa roskaa, sitä myös levitetään!

Kriittisten kansalaiskeskustelujen näkökulmasta tietoverkot muodostavat kokonaan uudenlaisen foorumin. On periaatteessa mahdollista, että muutaman vuoden kuluessa valtaosa siitä väestöstä, jolla on riittävästi tietoa yhteiskunnallisten epäkohtien arviointiin ja riittävästi kykyjä niiden ilmaisemiseen, on tulossa tietoverkkojen käyttäjiksi. Sen vuoksi todelliset, materiaaliset edellytykset hyvin-kin laajalle yhteiskuntakriittiselle keskustelulle näyttäisivät olevan syntymässä. Tietoverkkojen laajamittainen käyttöönotto kaikkialla yhteiskunnassa on siten muuttamassa sananvapauden positiiviseksi vapaudeksi. Tietoverkkojen aikakaudella sananvapauden harjoittaminen ei enää rajoittuisi siihen, että mielipiteensä saisi *ilmaista* kenenkään estämättä. Mielipiteensä voisi halutessaan myös *julkaista* ja *levittää* kaikkialla käytössä olevien tietoverkon työpisteiden avulla hyvinkin laajan lukijajoukon ulottuville.

4 Kotisivut Internetissä

Sananvapauden näkökulmasta tarkasteltuna Internetin mielenkiintoisin palvelu on siis World Wide Web (WWW) (Berners-Lee 1996). Se kehitettiin alunperin CERNissä suurenergiafyysikkojen tieteellisten julkaisujen epäviralliseksi jakelujärjestelmäksi.¹ Fysiikan tutkimus, eräiden muiden luonnontieteen alojen tavoin, etenee niin nopeasti, että tieteellisissä aikakauslehdissä julkaiseminen on liian hidas tapa tutkimustulosten levittämiseen. Viimeistellyt artikkelit julkaistaan tietysti edelleenkin tieteellisissä sarjoissa mutta artikkelien alustavat versiot julkistetaan verkon välityksellä mahdollisimman nopeasti. Sähköpostia (jakelulistat) ja eräitä muita verkon palveluja oli

¹Sittemmin kehitystyö on siirtynyt kokonaan Yhdysvaltoihin.

käytetty artikkelien jakeluun jo paljon aikaisemmin. WWW on kuitenkin joustavampi ja monipuolisempi kaikkiin aikaisempiin ratkaisuihin verrattuna.

WWW:n toimintatapa on lyhyesti kerrottuna seuraava: Tietojen levittäjällä on Internet-verkkoon kytketty tietokone, jossa toimii WWW-palvelin (server). Palvelin on useimmiten Internetistä saatava ilmaisohjelma (julkisohjelma), joita tehdään julkisella rahoituksella varsinkin amerikkalaisissa korkeakouluissa, tutkimuslaitoksissa ja jossain määrin liittovaltion virastoissa. Mainittakoon, että hyvinkin monipuolisen UNIX-tyyppisen tietokoneen voi saada varustetuksi käyttämällä pelkästään julkisohjelmia.

WWW-palvelin on koko ajan toiminnassa odottamassa tietojen jakelupyynnöjä. Tietoja hakevalla käyttäjällä on omassa tietokoneessaan WWW:n asiakasohjelma (client) eli selain (browser), joista tunnetuimmat ovat julkisohjelma Mosaic ja kaupallinen ohjelma Netscape. Haettava dokumentti löytyy yhtenäisen osoitteen perusteella (URL, Uniform Resource Locator). Esimerkiksi oman kotisivuni URL on "http://www.gsf.fi/~kuronen/". Osoitetta ei kovin usein käytännössä joudu kirjoittamaan, sillä WWW:n dokumentit muodostavat hypertekstijärjestelmän. Sillä tarkoitetaan toisiinsa linkitettyjen dokumenttien muodostamaa, maailmanlaajuista, hajautettua kokonaisuutta. Selaimen näyttämässä dokumentissa on yleensä hiirellä klikattavaksi tarkoitettuja herkkiä kohtia, joiden avulla saadaan katseltavaksi herkkään kohtaan liitetyn hyperlinkin viittaama dokumentti.

WWW:n dokumentit koostuvat erillisistä tiedostoista, jotka voivat sisältää pelkkää tekstiä tai sen lisäksi tekstin sekaan upotettavia rasterikuvia, painonappeja, valikkoja ja muita vuorovaikutteeseen toimintaan käytettäviä kuvakkeita. Tiedostot ryhmitellään hakemistoiksi (kansioihin), jotka voidaan varustaa suojaustiedoilla. Suojaustietojen avulla voidaan määritellä, mistä kaikkialta kyseisen hakemiston dokumentit ovat haettavissa. Yksittäisten dokumenttien näkyvyyttä ei yleensä erikseen rajoiteta, vaan ne ovat kaikkien katseltavissa hakemiston suojausten puitteissa. Dokumenttien näkyvyys voidaan rajoittaa asianomaisen organisaation piiriin, lueteltuihin verkko-osoitteisiin (esim. tietyt yliopistot), kotimaahan, jne. Tiukimmillaan dokumenttien näkyvyyttä voi säädellä luettelemalla luvallisten katselijoiden verkko-osoitteet ja käyttäjätunnukset.

Kotisivulla tarkoitetaan tavallisimmin seuraavaa: Tietokoneen käyttäjän omassa kotihakemistossa (käyttäjätunnuksen ilmaisema

hakemisto) on ensinnäkin sovitulla tavalla nimetty alihakemisto.² Jos hakemistossa on tiedosto, jonka nimi on `index.html`, se on käyttäjän kotisivu. Jos mainitun nimistä tiedostoa ei ole, kotisivuna on luettelo kaikista kyseisessä hakemistossa olevista tiedostoista. Kotisivu on siis yksi dokumentti tai luettelo tiedostoista.³ Jos kotisivuna on WWW-dokumentti, se voi sisältää hyperlinkkejä käyttäjän muihin dokumentteihin tai mihin tahansa WWW:stä löytyviin dokumentteihin.

Hyperlinkin asettamiseen jonkun toisen laatimaan dokumenttiin (vaikka USA:n presidentin kotisivulle) ei tarvita lupaa. Toisen henkilön laatiman dokumentin luvaton kopioiminen omaan WWW-palvelimeen saattaa sen sijaan sisältää tekijänoikeuden loukkauksen. Jossakin on tosin keskusteltu siitä, että myös linkin asettaminen edellyttäisi luvan hankkimista. Tämä on kysymys, johon ei löydy vastausta lakiteksteistä. Vastaus on kuitenkin pääteltävissä asian luonteen pohjalta. Kun henkilö sijoittaa dokumentin WWW-palvelimeen ja asettaa suojaustiedot sillä tavalla, että tietty käyttäjäryhmä (laajimmillaan kaikki WWW:n käyttäjät) voi dokumenttia katsella, hän samalla tulee suorittaneeksi tietyn tahdonilmaisun. Henkilö tällöin eksplisiittisesti antaa dokumentin koko kyseisen käyttäjäryhmän käyttöön ja WWW:n käytössä juuri linkkien asettaminen on itsestään selvä ja kaikkien hyväksymä dokumentin hyödyntämiskeino. Linkin asettamisesta voi dokumentin haltijaa toki informoida, mutta vakiintunut toimintatapa ei edellytä luvan hankkimista.

Elektronisen rahan yleistyessä hyperlinkkien asettamiseen tulee lisäpiirteitä. Verkossa tulee olemaan samoissakin hakemistoissa sekä maksullisia että maksuttomia dokumentteja. Linkkien asettaminen tulee edelleenkin olemaan mahdollista. Linkkien asettamista ei itse asiassa pysty millään tavalla estämään eikä linkkien asettamisen kieltämisessä ole mitään mieltä. Linkkien viittaamat maksulliset dokumentit saa selattavakseen vain asianmukaisen maksusitoumuksen avulla. Linkkien *asettajan* on asiakasystävällisyyden takia hyvä jollakin tavalla ilmaista, että osa linkeistä johtaa maksullisiin dokumentteihin, osa maksuttomiin. Maksullinen dokumentti ei voi avautua 'vahingossa' eikä pelkkä avaamisyritys johda laskun saamiseen.

²Useimmiten hakemiston nimenä on `public.html`.

³Jokapäiväisessä puheessa kotisivu ja henkilön WWW-dokumenttien muodostama kokonaisuus usein sekoittuvat. Saatetaan sanoa, että minulla on kotisivulla sitä tai tätä ja kuitenkin tarkoitetaan, että kotisivullani on linkki, josta pääsee suoraan tai välivaiheiden kautta tarkoittamaani dokumenttiin.

WWW:n dokumenttien on oltava HTML-standardin (HyperText Markup Language) mukaisilla merkintäkoodeilla varustettuja. Koodit ovat selväkielisiä ja hyvin yksinkertaisia. Selaimen view-toiminnolla voi katsella dokumenttia koodeineen. Myös tallennus- ja tulostustoiminnoissa voi usein valita myös HTML-muodon. Raakatekstiä sisältävän dokumentin voi helposti muuntaa HTML-muotoon kirjoittamalla tarvittavat merkinnät tekstin sekaan. Useimmat uudet tekstinkäsittelyohjelmat osaavat muuntaa muotoillun tekstin HTML-muotoon. Myös varsinaisia HTML-editoreja on runsaasti tarjolla sekä julkisohjelmina että kaupallisina ohjelmina.

Julkisesti käytettäväksi annetut dokumentit löytävät nopeasti tiensä hakurobottien etsiminä erilaisiin kotimaisiin ja ulkomaisiin tekstitietokantoihin. Viimeksi mainituista tunnetuin on Digital Equipment Corporationin AltaVista, jossa 21.1.1997 oli hakutiedot 31 miljoonasta dokumentista (koottu 476 000 palvelimesta). AltaVista:n nopeutta ja kattavuutta voi kokeilla vaikkapa oman sukunimen avulla. Tietokanta antaa vastauksena luettelon (hyperlinkit) niistä WWW-maailmasta löytyneistä dokumenteista, joihin kyseinen sana sisältyy tai joihin muotoiltu hakulauseke soveltuu.

5 Työnantajan oikeudet sivujen valvontaan

Sananvapauden harjoittaminen ja työnantajan tietokoneiden käyttäminen henkilökohtaisten kotisivujen tekemiseen eivät välttämättä ole yhteismitallisia asioita. Voitaisiin jopa väittää, että näillä asioilla ei ole yhtymäkohtia lainkaan. Voimassa olevasta laista on helposti johdettavissa sellainen tulkinta, että työpaikan tietokoneiden käyttö kuuluu yksiselitteisesti työnantajan direktio-oikeuden piiriin eikä henkilökohtaisten kotisivujen sisältöä koskeva mahdollinen riitakysymys ole tulkittavissa sananvapauden loukkaukseksi. Tästä tulkintatavasta voidaan kuitenkin esittää joitakin huomautuksia.

On selvää, että sananvapautta koskevat säännökset eivät anna mitään erityisoikeuksia työnantajan tietokoneiden käyttöön sen enempää sananvapauden harjoittamisen kuin missään muussakaan tarkoituksessa. Tietokoneet ja tietoliikenneyhteydet ovat työnantajan omaisuutta ja työnantaja voi määrätä niiden käytöstä periaatteessa miten yksityiskohtaisesti tahansa. Jos työnantaja esimerkiksi kieltää

kokonaan WWW:n käytön omistamisissaan tietokoneissa, kyseessä ei ole sananvapauden loukkaus. Työntekijä voi harjoittaa sananvapautaan WWW-palvelujen muodossa omissa tietokoneissaan tai muiden viestintävälineiden avulla.

Henkilökohtaiset kotisivut ovat kuitenkin jossain määrin rajata-
paus työnantajan direktio-oikeuden ja sananvapauden harjoittami-
sen välillä. Jos työnantaja kehottaa⁴ työntekijää perustamaan *hen-
kilökohtaisen* kotisivun, on väistämättä jossakin muodossa otettava
kantaa siihen, mitä henkilökohtaisuudella tässä yhteydessä tarkoi-
tetaan. Henkilökohtaisuus ei voine tarkoittaa sitä, että työnantaja
sanelee tai muuten määrää yksityiskohtaisesti henkilökohtaisen ko-
tisivun sisällön. Jos työnantaja päättäisi näin menetellä, kotisivusta
puuttuisi kokonaan henkilökohtaisuuden aspekti eikä sivua voitaisi
tällöin lainkaan kutsua *henkilökohtaiseksi* kotisivuksi.

Työntekijän henkilökohtainen kotisivu ei siis ainakaan pääsään-
töisesti voi olla sellainen, jonka sisällön työnantaja yksityiskohtaises-
ti määrää. Kotisivun henkilökohtaisuuden voi asian ominaisuuteen
nojalla katsoa sisältävän ainakin jonkin asteisia vapauksia. Niiden
puitteet (pelisäännöt) työnantaja voi kuitenkin ohjeiden muodossa
määrätä tai sopia työntekijän/työntekijöiden kanssa.

Suppeimmassa muodossaan työnantajan määräämät ohjeet voivat
antaa luvan vain ammatillisten kysymysten esittelylle. Työnantaja
saattaisi siis määrätä, että kotisivuille saa sijoittaa vain sellaisia am-
matillisia tekstejä, joita työnantaja voisi julkaista tiedotus- tai muissa
lehdissään. Tässä tarkoitettuja lehtiä ovat sisäiset lehdet, sidosryh-
mille tarkoitettut ammatilliset ja mainoslehdet sekä varsinaiset am-
matilliset ja tieteelliset lehdet.

Vaikka kotisivut määrättäisiin pelkkään ammattikäyttöön, asia
ei ole aivan tällä selvä. Käytäntö osoittaa, että suurimpien yritys-
ten, virastojen, korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten johtajat hyvin
mielellään eri viestintävälineissä esittelevät myös harrastuksiaan ja
muuta yksityisiä asioita. Niiden avulla he pyrkivät antamaan kuvan
monipuolisuudesta, yhteiskunnallisesta aktiivisuudesta ja inhimilli-
syydestä. Muistettakoon vaikkapa vain kahden aikaisemman presi-

⁴Tarkastelun yksinkertaistamiseksi ongelma rajataan tapaukseen, jossa koti-
sivut laaditaan työnantajan aloitteesta. Päättely on helposti laajennettavissa ta-
pauksiin, joissa aloite on lähtenyt työntekijän taholta, ja edelleen tapauksiin,
joissa kotisivut ovat työntekijöiden omissa tietokoneissa mutta sivut linkitetään
työnantajan tietokoneissa oleviin sivuihin.

dentin urheiluharrastukset, joista jokaisen silmäätekevän kansalaisen tuli olla selvillä.

Ammatillisten kysymysten ulkopuolelle laajeneva henkilöjulkisuus koskee mitä suurimmassa määrin myös tutkijoita. Heidän osaltaan kaiken henkilökohtaisen kieltäminen merkitsisi sitä, että tutkijoiden edellytettäisiin olevan jonkinlaisia epäihmisiä. Heidän oletettaisiin olevan sellaisia, että he itse asiassa eivät selviytyisi niistä tehtävistä, joista heidän edellytetään suoriutuvan. Tieteen historia tuntee lukemattomia tapauksia, joissa tutkija on elänyt pelkästään tutkimustyölleen. Olisi täysin kohtuutonta, jos tällaiset henkilöt eivät saisi esittäytyä henkilökohtaisilla kotisivuillaan omana itsenään.

Vaikeimmat ongelmat tulevat vastaan silloin, kun työntekijä haluaa esittää kotisivuillaan sellaisia ammatillisia kannanottoja, jotka työnantaja haluaa poistettavan. Käytännössä ratkaisuksi muodostuu se, että työnantaja määrää haitallisiksi katsomansa tekstit poistettavaksi ja työntekijän on siihen tyytyminen. Tämä ei kuitenkaan kaikissa tilanteissa ole paras mahdollinen ratkaisu.

Oletetaan sellainen hypoteettinen tilanne, että liikelaitoksen tapaan toimiva valtion tutkimuslaitos pystyttää WWW-palvelimen ja johtavat tutkijat saavat siihen henkilökohtaiset kotisivut.⁵ Sitten käy ilmi, että joku tutkijoista on linkittänyt sivulleen kriittiseen sävyyn kirjoitetun tutkimustietoja sisältävän tekstin. Lisäksi käy ilmi, että tutkimuslaitos ei ole hyväksynyt kyseisiä tutkimustuloksia julkaisemiinsa tieteellisiin sarjoihin eikä tuloksia ole julkaistu muuallakaan.

Jos tutkija tässä tilanteessa tieteellisen näkemyksensä ja syvällisen eettisen vakaumuksensa pohjalta pitää kiinni väitteistään ja haluaa todella saattaa tuloksensa kotisivunsa välityksellä julkisuuteen, kyseessä on vähintäänkin eettinen ongelma. Tieteen historia tuntee kiistanalaisten tietojen julkistamisesta hyvinkin monensuuntaisia tarinoita. Joskus arvokkaita tuloksia on jätetty julkaisematta, toisinaan keksityt tai väärennetyt tulokset ovat saaneet runsaasti myönteistä tieteellistä julkisuutta osakseen. Kiistatilanteissa totuus ei välttämättä muodostu organisatorisen aseman mukaisesti. Henkilökohtainen kotisivu ei kuitenkaan ole mikään arvovaltainen tieteel-

⁵Maininta liikelaitoksesta on tässä yhteydessä aiheellinen sikäli, että valtion tutkimuslaitoksia koko ajan kehitetään enemmän liikelaitosten kaltaisiksi. Liikelaitoksissa imagoa koskevat kysymykset ovat korostuneesti esillä ja eräänlainen ”business-henkisyys” on suuresti lisääntynyt. Tähän kuuluu olennaisena osana ehdottoman yksimielisyyden korostaminen kaikessa julkisessa esiintymisessä.

linen foorumi. Se ei ole myöskään tutkimuslaitoksen (työnantajan) virallinen ilmoitustaulu tai viestintäväline. Henkilökohtaisella kotisivulla pitäisi sen vuoksi olla mahdollista esittää myös työnantajan virallisen näkemyksen kanssa ristiriidassa olevia näkemyksiä.

Kiistanalaisten tieteellisten tulosten julkistamisen osalta jonkinasteinen kompromissi saattaisi olla mahdollinen. Tutkijalle voitaisiin antaa lupa pitää kiistanalaiset tulokset julkistettuna, jos ne varustetaan työnantajan tai tutkijayhteisön kriittisillä huomautuksilla. Tiedeyhteisö voisi laatia tarkemmat ohjeet käytettävästä menettelytavasta ja kiistanalaisuuden ilmaisemistavasta. Tätä samaa päättelyä voitaisiin soveltaa myös sellaisiin kiistanalaisiin teksteihin, joissa työntekijä jollakin muulla tavoin ilmaisee työnantajan vakiintuneesta kannasta poikkeavia näkemyksiä. Tälläkin tiellä sananvapaudella on rajoituksensa. Henkilöä koskevia loukkauksia, arkaluontoisia tietoja tai salassa pidettäviä tietoja ei olisi lupa edelleenkään julkistaa.

6 Oikeus itseilmaisuuun

Edellä on ikään kuin negatiivisen vapauden näkökulmasta yritetty päätellä, missä määrin työntekijä voisi itse määrätä kotisivustaan säännösten tai työnantajan mahdollisten määräysten estämättä. Kysymystä kotisivuista voidaan lähestyä myös positiivisen vapauden näkökulmasta. Voidaan kysyä, millä perusteilla ja minkälaisiin kotisivuihin työntekijöillä *tulisi olla* oikeus.

Aluksi voidaan todeta, että oikeudet ja vapaudet ovat historiallisesti kehittyviä ja yhteiskunnallisesti määräytyneitä. Ei ole olemassa mitään ennalta määriteltyä oikeuksien jaottelua, tasoa ja toteutumisen tapaa. Axel Honnethin (Thomas H. Marshallin työn pohjalta) esittämän kolmijaon mukaan kansalaisoikeudet kehittyivät 1700-luvulla, poliittiset oikeudet 1800-luvulla ja sosiaaliset oikeudet 1900-luvulla (Honneth 1996, 116). Tiivistetysti esitettynä nämä oikeudet turvaavat puolueettoman oikeudenkäynnin, yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden sekä vähimmäistoimeentuloturvan. Ne toisin sanoen turvaavat samat vähimmäisoikeudet ja edut kaikille kansalaisille synyperään, rotuun, uskontoon ja puoluekantaan katsomatta.

Oikeus henkilökohtaiseen kotisivuun voidaan helposti hajottaa erillisiksi kysymyksiksi edellä esitetyn jaottelun pohjalta. Erityisesti

sananvapautta koskevilta osin kyse on selvästi poliittisista oikeuksista. Tällä tavoin käsiteltyä menetetään kuitenkin automaation ja varsinkin tietoverkkojen kehityksen tarjoamat, laadullisesti uudet näkökulmat. Automaation vaikutukset työn luonteeseen ja tietoverkkojen käyttö informaatioyhteiskunnan (myöhemmin tietoyhteiskunnan) rakentamiseen merkitsevät tuotannollisen infrastruktuurin dramaattista muutosta, joka vähitellen synnyttää kokonaan uuden oikeuksien ja vapauksien luokan – uuden tavan ajatella sitä, mihin kaikkeen ihmisellä tulisi olla oikeus.

Kun tältä pohjalta ryhdytään miettimään alkavan vuosisadan mukanaan tuomia uusia haasteita ja mahdollisuuksia, voidaan esittää ensimmäinen ja hyvin alustava arvaus uudesta oikeuksien luokasta. On selvää, että tämä uusi luokka tulee tavalla tai toisella kytkeytymään henkisiin ja kulttuurisiin arvoihin. Se tulee aikanaan täsmenytymään ja liittymään edellä esitetyn kolmijaon johdonmukaiseksi ja välttämättömäksi jatkoksi. Kehityksen tässä vaiheessa uusien oikeuksien täsmällinen hahmottaminen on vielä vaikeaa. Vakiintunut tapa ajatella työn luonnetta ja käsitellä informaatiota ensisijaisesti kauppatavarana vaikeuttavat vielä pitkään uusien oikeuksien hahmottamista.

Uusi oikeuksien luokka on pyrittävä muodostamaan niin, että vuosisatojen aikana kehittyneet moraalifilosofian ja demokratian ideaalit pystytään luontevalla tavalla liittämään teknologian kehityksen tarjoamiin mahdollisuuksiin. Oikeuksien muodostumisen ja teknologian kehittymisen välillä on jo ennestäänkin ollut syvälinen vuorovaikutussuhde. Kysymys sosiaalisista oikeuksista (esimerkiksi oikeus vähimmäistoimeentuloon) voi vakavassa mielessä nousta esille vain yhteiskunnissa, joissa tuotannollisen toiminnan taso on riittävän korkea. Toisaalta yhteiskuntafilosofia pitkällä aikavälillä suuntaa tieteen ja teknologian kehitystä. Selvimmin tämä vuorovaikutus näkyy tavassa, jolla ihmiskunta on kamppailut ruumiillisen työn orjuuttavaksi arvioimaansa vaikutusta vastaan.

Uusi oikeuksien luokka liittyy siis sivistysoikeuksien laajenemiseen ja kehittymiseen. Oikeus tietoon ja sivistykseen irtautuu vähitellen tuotannollisen toiminnan tarpeista ja itsenäistyy ihmisen lajikehitykselle luonteenomaiseksi erilliseksi luokaksi. Tämän kehityssuunnan muotoutumiseen vaikuttavat Aristoteleen ja Platonin ajatukset hyvästä elämästä, Herderin ja Hegelin ajatukset ihmisen itsetiedotuksen kehityksestä (ekspressivismi Isaiiah Berlinin tapaan ymmärret-

tynä, Taylor 1977, 13) ja lopulta Hannah Arendtin ja Axel Honnetin keskeisimpien teosten ajatukset työn luonteesta ja sen kytkeytymisestä ihmisen yksilökehityksen perustaviin piirteisiin.

Hannah Arendtin teos *The Human Condition* vuodelta 1958 käsittelee ihmisen aktiivista toimintaa (*vita activa*) käsitteiden labour, work ja action avulla (Arendt 1958). Arendtin teos on oikeastaan kritiikkiä Karl Marxin työnarvoteoriaa kohtaan, mutta Arendt tulee samalla luoneeksi pohjan työn luonteen uudelleen ymmärtämiselle automaation aikakaudella. Arendt toteaa (siis jo vuonna 1958), että automaatio tulee synnyttämään suunnattoman työttömyyden, joka yhteiskunnallisessa mielessä on hyvin vaikea ongelma Adam Smithin ja Marxin jälkeen syntyneille sukupolville siksi, että työ ymmärretään pääasiassa vaihtoarvoja tuottavana raadantana.

Arendtin teoksen tärkein pohdiskelu koskee käsitteiden *labour* ja *work* eroja. Useimmissa Euroopan kielissä (ehkä suomen kieltä lukuunottamatta) on säilynyt hyvin vanha jaottelu, jossa hengissä pysymiseksi tarvittava työ (labour, arbeiten, travailler) ja käyttöesineitä tuottava, käden taitoa vaativa työ (work, werken, œuvrer) erotetaan käsitteinä toisistaan (Arendt 1958, 80). Esimerkiksi saksan kielen sana *arbeiten* tarkoitti Arendtin mukaan alunperin pelkästään maaorjien tekemää työtä. Tämä jaottelu ei kuitenkaan ole tässä yhteydessä oleellinen. Arendtin kolmas käsite *action* eli toiminta sen sijaan on. Sillä Arendt tarkoittaa kaikkea sellaista (symbolista, kielellistä) vuorovaikutusta ihmisten kesken, johon ei liity tavaroita tai materiaa.

Arendtin määrittelemä *toiminta* kytkeytyy jännittävällä tavalla ihmisten moninaisuuteen (plurality), jonka kaksinaiseen luonteeseen kuuluvat sekä samankaltaisuus (equality) että erilaisuus (erottuvuus, distinctness) (Arendt 1958, 175–176). Ihmisten täytyy pakostakin olla riittävän samankaltaisia, jotta he pystyisivät merkityksellisellä tavalla kommunikoidaan keskenään. Ihmiset ovat kuitenkin myös erilaisia, toisistaan erottuvia, tavalla, joka on ihmislajin erityisominaisuus. Jokainen ihminen on ainutkertainen ja hyvin perustavalla tavalla korvaamaton. Sen vuoksi kieli on välttämätön. Ilman tätä erilaisuutta ihmisellä ei olisi tarvetta hienosyiseen ja monivivahteiseen kommunikaatioon. Ja kuten ekspressivismi korostaa, puhuessaan ihminen ilmaisee itseään mutta samalla hän tulee selventäneeksi myös itselleen omia, merkityksellisimpiä ajatuksiaan (Taylor 1977, 15–21).

Axel Honneth, kuten tiedetään, on Jürgen Habermasin seuraaja Frankfurtin yliopiston sosiologian ja filosofian professorina – ky-

seessä lienee saksankielisen maailman merkittävin professuuri. Honnethin toistaiseksi tärkein teos *The Struggle for Recognition* on vuodelta 1992. Siinä hän käsittelee Hegelin ja G. H. Meadin töiden pohjalta ihmisen yksilökehitykselle välttämättömiä tunnustuksen saamisen muotoja (Honneth 1996). Tunnustus (tunnustuksen saaminen) on vastavuoroista ja koko ajan etenevää toimintaa. Ihminen tarvitsee tunnustusta erityisesti sellaisilta ihmisiltä, jotka ovat kyseisen ihmisen oman tunnustuksen arvoisia. Saatu tunnustus puolestaan muodostaa ikään kuin uuden, korkeamman lähtötason, jolta ponnistaen pyritään yhä korkeammalle tunnustuksen tasolle.

Honneth jakaa tunnustuksen muodot kolmeen luokkaan. Ne ovat yksilökehityksessä peräkkäisiä mutta myöhemmin kehittyvät muodot eivät korvaa tai tee tarpeettomaksi aikaisemmin kehittyneitä muotoja. *Itseluottamuksen* (self-confidence, Selbstvertrauen) kehitykselle on välttämätöntä varhaislapsuudessa saatava äidin tai lähimmän huoltajan antama tunnustus. Tällä tavoin syntyy itse asiassa perusta myöhemmässä elämässä muodostuville pysyville ystävyysuhteille. Tähän tunnustuksen luokkaan Honneth liittää yleisemminkin läheiset sukulaisuus-, ystävyys- ja rakkaussuhteet. *Itsekunnioituksen* (self-respect, Selbstachtung) kannalta on tärkeää, että ihminen omistavana, työtätekevänä ja kauppaa käyvänä kansalaisena tulee kohdelluksi tasa-arvoisella tavalla muiden ihmisten keskuudessa. Mielenkiintoisin vastavuoroisen tunnustuksen muoto liittyy kuitenkin *itsearvostukseen* (self-esteem, Selbstschätzung), jossa ihminen saa arvostusta yksilönä erilaisuutensa ja yksilöllisyytensä perusteella.

Honnethin määrittelemät itsekunnioitus ja itsearvostus liittyvät läheisesti Arendtin pohtimiin samanlaisuuden ja erilaisuuden käsitteisiin. Ihmisten keskinäinen samanlaisuus ja tasa-arvo muodostavat perustan sekä symboliselle että materiaaliselle kanssakäymiselle. Ihmisten on ymmärrettävä toisiaan kielellisessä kommunikaatiossa mutta samalla ihmisten on voitava tasa-arvoisella tavalla omistaa henkilökohtaista omaisuutta ja käydä kauppaa keskenään. Itsearvostus menee tasa-arvoa pidemmälle. Jotta ihminen pystyisi kokemaan elämänsä merkitykselliseksi, hänen on pystyttävä näkemään oma asemansa ihmisten yhteisössä. Tähän liittyy tunnustus, jossa ihmistä arvostetaan hänen erilaisuutensa, kaikista muista ihmisistä poikkeavuutensa takia. Ihmiset ovat vaihdettavaksi tarkoitettujen käyttöesineiden tuottajina tasa-arvoisia, mutta ihmisen perimmäinen merkitys yhteisön kannalta perustuu hänen erilaisuuteensa. Tämä erilaisuus

puolestaan ei niinkään ilmene käyttöesineiden tuottamisena vaan symbolisena, luovana toimintana. Arendtin *toiminnan* käsite ja Honnethin *itsearvostuksen* käsite liittyvät siten hyvin läheisesti toisiinsa.

Automaation kehittyessä ja vapaasti hyödynnettävän informaation lisääntyessä työn painopiste siirtyy vähitellen pois peruselinkeinoista ja käyttöesineiden tuotannosta palveluihin ja suoranaiseen henkiseen työhön. Tämä kehityssuunta tulee väistämättä aiheuttamaan suuria muutoksia talouden perusteisiin ja varsinkin rahan käyttöön. Jos automaattiset konejärjestelmät (kuten Marx niitä aikoiinaan kutsui) tekevät suurimman osan tuotannollisesta työstä, työtä ei pystytä verottamaan nykyiseen tapaan. Laajalevikkisissä informaatiohyödykkeissä rajakustannukset lähenevät pakostakin nollaa, jolloin tuotteiden yksikköhinnat vähitellen kansainvälisen kilpailun takia laskevat. Keskeisin osa kaikkien ihmisten tarvitsemasta välttämättömästä informaatiosta tulee olemaan joko täysin ilmaista tai nimellisillä kustannuksilla käytettävissä. Tämä on kaiken kaikkiaan sellainen tulevaisuuden näköala, joka nykyisen markkinatalouden pelisäännöillä ei ole lainkaan hallittavissa.

Alkavan vuosituhannen uusi oikeuksien luokka on nyt edellä esitetyn johdattelun pohjalta hahmoteltavissa. Ihmisten yhteisöllisessä ja tuotannollisessa mielessä merkityksellisin panos tulee olemaan kielellisessä ja symbolisessa kommunikaatiossa. Siinä ihmiset erilaisuutensa ja ainutkertaisuutensa ansiosta antavat yhteisönsä käyttöön joltain sellaista, johon kukaan muu pysty. Kyseessä eivät läheskään aina ole poikkeuksellista luovuutta tai suorituskykyä vaativat saavutukset. Jokaisen ihmisen osuutta tarvitaan, sillä yhteisön rikkaus muodostuu sen jäsenten erilaisuudesta. Työyhteisöissä vastaavalla tavalla suositaan erilaisuutta, uutuutta, yllätyksellisyyttä ja jopa työnantajan vakiintuneesta kannasta poikkeavia näkemyksiä. Jokaisella ihmisellä kaikissa tuotannollisissa, yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa toiminoissaan on oikeus ja velvollisuus oman erityisen, ainutkertaisen osuutensa esille tuomiseen. Ihmisen yksilöllinen ainutkertaisuus ei suinkaan katoa siinä vaiheessa, kun hän astuu työelämään.

7 Yhteenveto

Voimassa olevan lainsäädännön kannalta kysymys henkilökohtaisten kotisivujen mahdollisista sananvapausongelmista on helposti ratkais-

tavissa. Työnantajan omistamien tietokoneiden osalta kotisivut kuuluvat direktio-oikeuden piiriin eikä sananvapaus suoranaisesti liity tähän asiayhteyteen lainkaan. Varsinkin yksityisissä yrityksissä ja yleisemminkin liikelaitoksissa kotisivut ovat osa yrityksen viestinnällistä julkisivua. Henkilökohtaisten asioiden ja varsinkaan työnantajan virallisesta kannasta poikkeavien näkemysten esittämistä ei pidetä yleensä suotavana.

Tieteen, tuotannon ja yhteiskunnallisen elämän vakavimmat ongelmat eivät kuitenkaan ratkea keskustelua vaientamalla ja julkisivua kiillottamalla. Esimerkkinä voidaan mainita joukkotyöttömyys, joka kiistatta kuuluu läntisen maailman vakavimpiin ja vaikeimpiin ongelmiin. Tämän tasoisten ongelmien tasapainoinen ja rauhanomainen ratkaiseminen tulee vaatimaan suuria muutoksia tuotannolliseen toimintaan ja yhteiskuntien toimintatapaan. Ennen kuin muutoksia voidaan alkaa toteuttaa, tarvitaan kuitenkin uskottavia ideotoistosten sisällöstä. Tämä puolestaan edellyttää yhteiskunnallisen keskustelun perusteellista uudelleen järjestelyä. Yksituumaisuuden tilalle on synnyttävä erilaisuuden kulttuuri. Vain sen myötä voivat syntyä poikkeukselliset ideat ja niiden täytäntöönpanon edellytykset. Henkilökohtaiset kotisivut työnantajan tietokoneissa voivat olla osa tätä uutta keskustelun kulttuuria.

Ehkä 2000-luvulla löydetään uudelleen Hegelin ajatukset ihmisen itsetiedostuksen ja itsensä toteutuksen asemasta ja merkityksestä osana suurempaa kokonaisuutta. Hegel puhui tässä yhteydessä Hengen itsetiedostuksesta, joka toteutuu ihmisten kautta. Me alkavalle vuosituhannelle siirtyvät voimme käyttää hiukan vaatimattomampaa kieltä. Me voisimme puhua tietoyhteiskunnan kehittämisestä ja kunkin ihmisen yksilöllisestä panoksesta globaalin tieteen ja kulttuurin kehittämisessä.

Lähdeluettelo

Arendt, Hannah. *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Suomentanut työryhmä Riitta Oittisen johdolla. Vastapaino, Jyväskylä 2002 [1958].

Berners-Lee, Tim. WWW: Past, present, and future. *Computer*, 29(10):69–77, 1996.

- Habermas, Jürgen. *Moral Consciousness and Communicative Action*. Translated by Christian Lenhardt and Shierry Weber Nicholsen. Polity Press, Cambridge 1992.
- Habermas, Jürgen. *Justification and Application. Remarks on Discourse Ethics*. Polity Press, Cambridge 1995.
- Heinonen, Ari. Journalistit sananvapauden portinvartijoina. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle, toim, *Sananvapaus*, s. 225–242. WSOY, Porvoo 1996.
- Honneth, Axel. *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Translated by Joel Anderson. Polity Press, Cambridge 1996.
- Kuronen, Timo. Tietoverkot ja sananvapaus. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle, toim, *Sananvapaus*, s. 243–269. WSOY, Porvoo 1996.
- Manninen, Sami. Hallitusmuodon uusi sananvapaussäännös. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle, toim, *Sananvapaus*, s. 17–31. WSOY, Porvoo 1996.
- Pulkkinen, Tuija. Snellmanin perintö suomalaisessa sananvapaudessa. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle, toim, *Sananvapaus*, s. 194–209. WSOY, Porvoo 1996.
- Taylor, Charles. *Hegel*. Cambridge University Press, Cambridge 1977.